

**Molins i sèquies de l'Espluga de
Francolí durant l'edat mitjana.
Recuperació d'un antic rec al
Museu de la Vida Rural.**

Antoni Carreras Casanovas
Ramon Rosich Trullols

de les noves vies de comunicació, han fet desaparèixer bona part de la seva estructura.

La sèquia que es pretén recuperar al Museu de la Vida Rural, no és més que un exponent d'aquesta cultura de l'horta secular i que s'escau perfectament amb la didàctica i la filosofia del Museu, primer com un exponent etnogràfic de la pagesia espluguina i, segon, com un element didàctic que possibilita donar a conèixer a les noves generacions la importància històrica que tingueren l'horta i les sèquies.

Aquest rec del Museu de la Vida Rural, sortosament és una sèquia amb un doll d'aigua gairebé permanent que permet exemplificar el seu funcionament i que es complementa amb l'extracció d'aigües subterrànies a través de la rèplica d'una sínia.

Descripció

Es tracta d'una estructura subterrània de construcció medieval, possiblement dels segles XIV-XV que és quan es van urbanitzar els Corral de Na saura (actual plaça d'en Canós), que conduïa les aigües des de la bassa del molí de la Vila fins el molí del pont de la Palanca, ambdós desapareguts i que regava unes dues hectàrees i mitja d'horta aproximadament, anomenada Horta de Malpartit. No es pot descartar que el seu origen dati de la segona meitat del segle XII, moment de la construcció d'ambdós molins.

La sèquia travessa soterrada i amb ziga-zaga tota la plaça d'en Canós des d'un estallador del camí de la Sequieta (davant de l'hort del Murtra) fins el Museu de la Vida Rural. Consta de dues seccions, l'una amb sostre adintellat amb grans lloses planes i l'altra amb sostre apuntat, la seva alçada respon a facilitar el pas de les persones que havien de netejar amb assiduïtat la sèquia. La seva amplada és de 40-45 centímetres, i una llargada actual de 23 metres, amb una volta de 1,25 i 1,40 metres d'alçada, feta de fàbrica de pedra lligada amb calç i una tercera secció de 73 cm d'amplada per 234 cm d'alçada amb una volta d'encofrat de canyís feta de calç. Amb una llargada de 6,20 metres.

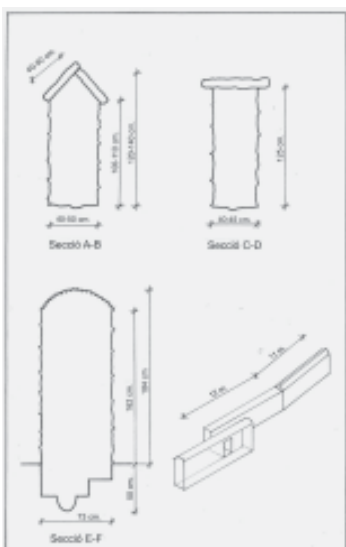
La sèquia nodria els recs de les hortes particulars des de la plaça d'en Canós fins l'antiga fàbrica d'alcohol Farran. No és descartable que en aquest recorregut hagués tingut altres utilitats industrials.

També està documentada l'existència d'un molí de guix durant el segle XV per aquesta zona del carrer Canós, que és possible que utilitzés l'aigua d'aquesta sèquia.

La importància d'aquest rec rau en les seves dimensions i soterrament, a la vegada que està situat en un punt amb gran potencial didàctic i en el fet que esdevé un exponent dins el conjunt del sistema de regatge derivat de les sèquies i molins de l'Espluga durant l'edat mitjana.

Planol 1. Recorregut de la Sequieta des de l'antiga bassa del Molí de la Vila fins el carrer Canós i el seu ramal subterrani que travessa amb trams de zig-zaga la plaça d'en Canós fins al Museu de la Vida Rural (dibuix Ramon Rosich).

Planol 2. Seccions de la sèquia del Museu de la Vida Rural que passa soterrada per la plaça d'en Canós (dibuix Ramon Rosich).

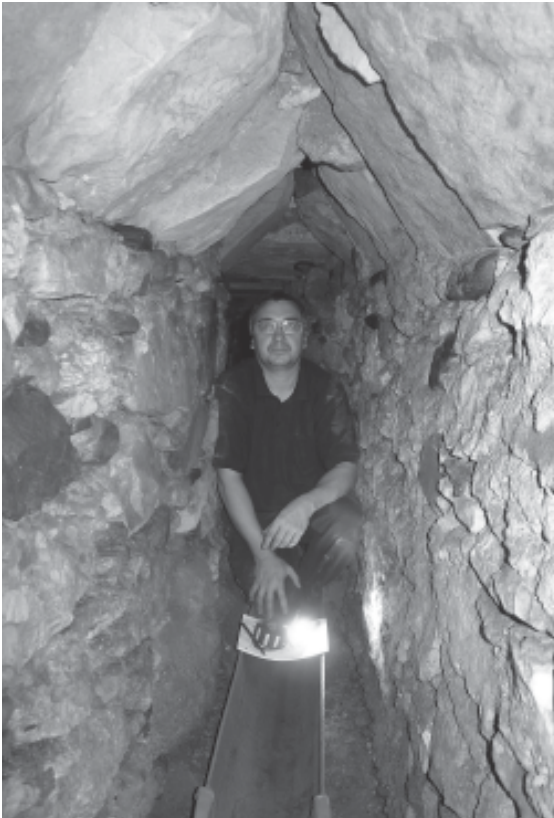

Foto 1. Sèquia del Museu de la Vida Rural.
Interior d'una de les seccions de la sèquia trobada al Museu de la Vida Rural (Foto Josep Morató).

Foto 2. Sèquia del Museu de la Vida Rural.
Interior de la sèquia amb el sostre format per lloses disposades en forma apuntada per facilitar el pas per netejar la sèquia (Foto Josep Morató i Joan Roca).

Foto 3. Sèquia del Museu de la Vida Rural.
Detall del sostre adintellat d'una de les seccions de la sèquia
(Foto Josep Morató).

Foto 4. Sèquia del Museu de la Vida Rural.
Detall de la secció amb sostre apuntat (Foto Josep Morató).

Molins i sèquies de l'Espluga de Francolí durant l'edat mitjana¹

Un dels avenços tecnològics més importants dels segles IX-XI fou l'aprofitament generalitzat de l'energia hidràulica. Amb el molí hidràulic els pagesos s'alliberen de moldre el gra a mà. El molí esdevingué un element imprescindible en el món agrari espluguí a partir de la segona meitat del segle XII.

El dret a bastir molins ja venia establert en la carta de població de l'Espluga de 1079, quan Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II atorgaren als nobles Ponç Hug de Cervera i a la seva muller, Beatriu vescomtessa de Bas, l'erm de l'Espluga, amb l'autorització de bastir molins, derivat de la propietat de l'aigua. No serà fins la caiguda de Siurana el 1153 quan es començarà la repoblació efectiva del lloc i les primeres construccions de molins.

Se'n bastiren a les ribes dels rius de Milans, Francolí i algun altre lloc on hi havia un petit corrent d'aigua². Per raó de les condicions pluviomètriques i, per tant, del cabal d'aquesta petita xarxa fluvial, fou necessària per al seu funcionament la construcció d'una complexa xarxa de canalitzacions d'aigües: les sèquies i els recs, emprats a la vegada per al regadiu de les terres d'horta pròximes. La construcció dels recs havia d'haver representat una inversió econòmica i de mà d'obra considerable. Per aquest motiu els casals de molins es construïren en punts molt determinats i propers entre si, ja que d'aquesta manera es facilitava l'aprofitament de l'aigua, la qual passava dels uns als altres un cop el primer havia mòlt i sols requeria l'ús d'una mateixa sèquia per diferents molins³.

L'orografia del curs del riu afavorí notablement la construcció de molins fins i tot tocant al nucli urbà. Els forts desnivells existents a la Font Major, a la Font Baixa i a la Creu de l'Horta, propiciaren l'establiment de molins a ambdós costats del riu i unes estructures de conducció d'aigües des de l'inici de la repoblació.

Els primers molins serien simples construccions, possiblement d'una mola sola, amb els coberts de les moles probablement de fusta o de pedra i propers a la resclosa, de la qual potser són vestigis alguns forats a la roca que es troben a les llenques de conglomerats de la Font Major⁴. En el segle XIII, en canvi, es consoliden els casals de molins, construccions on hi havia les moles i els rodets i potser l'habitatge

del moliner i la seva família. Aquests casals d'època romànica tardana o posteriors ja no eren pas només d'una mola sola, sinó que tenien, normalment, dues o més moles i acostumaven a ser bastits amb més cura. Igualment, el desenvolupament de la metal·lúrgia, amb la incorporació de peces de ferro, ajudà a augmentar-ne el rendiment.

Els dispositius perifèrics dels molins documentats a l'Espluga estaven formats per la resclosa que retenia i desviava l'aigua del riu construïda amb fustes i gleves (fang i herbes) o de pedra; la peixera que recollia l'aigua en un primer bassal; els caps de recs, estelladors i recs que conduïen l'aigua a la bassa; el carcabà on l'aigua davallava amb fúria per fer moure la turbina de fusta, i l'escorredor que desaguava al riu o a la sèquia. Pel que fa als elements del molí pròpiament dits, els textos no els detallen; tot va inclòs, sembla, dins el mot «casal», que designa l'edifici dins del qual estarien instal·lades la tremuja, les moles i el riscle i on s'aniria emmagatzemant el producte de la mòlta.

El motiu perquè es descriuen amb tanta cura els elements exteriors del molí i, en canvi, s'ometen els elements interns, cal buscar-lo en el fet que allò que es regula pertany al dret públic: l'aigua del riu, que és fiscal, i la construcció de l'edifici. Per contra, l'interior del molí pertany a l'esfera personal del moliner⁵.

Al voltant de la indústria molinera degueren subsistir altres oficis auxiliars, fusters per arranjar els rodets, l'arbre i altres estris de fusta (caixes, estelladors, tremuges...), picapedrers per a la construcció i el repicat de moles, carreus, piques, etc.; ferrers per la nadilla, el collferro, el pany, l'agulla, el dau i altres ginys⁶.

Ubicació dels molins

En arribar al segle XIII, la indústria molinera de l'Espluga estava formada pels molins que havien edificat Ramon de Cervera, Pere de Pinós i Arnau de Guardiollada vers el 1150; els germans Pere i Ponç de Malany, el 1151; i Arnau Moltó, entre 1152 i 1153, amb l'exclusiva de construir tots els molins que volgués al terme de l'Espluga. Uns anys més tard, vers el 1178, era el monestir de Poblet qui rebia l'autorització de bastir molins. Ateses aquestes concessions l'aprofitament hidràulic de les aigües del Francolí i del riu de Milans no es desaprofitaren i, ben aviat, un seguit de casals de molins es nodriren d'aquests rius per moure les seves turbines.

En el decurs dels segles aquests molins han subsistit amb les lògiques modificacions i canvis de denominació. Tanmateix, la seva ubicació en llurs inicis resulta complicada i a la vegada confosa per la diversitat de nomenclatures que reben i per la poca descripció dels seus límits. De tota manera, no hi ha dubte de la situació dels molins de l'Espluga Sobirana i els de l'Espluga Jussana que han permanescut invariables.

Molins de l'Espluga Sobirana

Molí de Guasch. És un molí situat a la riba dreta del riu de Milans, a la cruïlla del camí que porta el mateix nom, prop dels límits del terme amb Vimbodí i Milmanda.

Les referències documentals el situen a les terres que Ponç de Cervera atorgà el 1151 als germans Pere i Ponç de Malany a la Vall d'Escurpianda (Milmanda)⁷. És possible que aquest molí passés a la família de Guerau de Segura, que també havia obtingut terres tocant al riu de Milans⁸. En el decurs del segle XIII no tenim cap referència clara a aquest molí, potser pel fet que no esdevingué propietat de cap dels monestirs cistercencs que posseïren molins a la vila, i per tant no generà gaire documentació, i també potser perquè no devia tenir la importància dels altres molins amb més cabal d'aigua que hi havia al Francolí.

Molí de les Grasetes. Malgrat que durant el segle XIII tampoc tenim referències documentals d'aquest molí, hom suposa que es tracta d'un dels molins edificats per Arnau Moltó vers el 1153⁹, i que, si fos així, hauria romàs durant el segle XIII. Es tracta d'un casal de molí existent a la riba dreta del riu de Milans, a l'aiguabarreig del Riu Sec, davant del portal de la Font Major i damunt els cingles de conglomerats que formen el gual i els salts de la Font Major.

Aquest molí rebia l'aigua d'una resclosa situada a un centenar de metres del molí de Guasch i que a la vegada regava l'Horta d'Amunt. L'aigua que deixava aquest molí la rebia la bassa del molí d'en Jan.

Molí d'en Jan. Estava situat sota el molí de les Grasetes. Aprofitava el desnivell dels cingles del riu de Milans, on una gran bassa es nodria de l'aigua del molí de les Grasetes, del riu de Milans i de surgències de petites deus de la paret. La seva construcció és tardana: a finals del segle XIII, fra Bernat de Montoliu (comanador templer de Barberà)

i el seu lloctinent a l'Espluga havien decidit de bastir un molí en aquest lloc, aprofitant l'aigua del riu de Milans. Vers el 1295 els templers bastiren el molí, no sense entrebancs per part del Monestir de Poblet que veia una intromissió dels seus drets sobre l'aigua del riu de Milans¹⁰. Possiblement els templers tiraren endavant la construcció del molí malgrat les reclamacions de Poblet. Vers el segle XIV aquest molí prengué el nom de molí dels Sants¹¹.

Foto 5. Retrospectiva Bassa del molí d'en Jan (1924-1928).

A final del segle XIII, el comanador templer fra Bernat de Montoliu i el seu lloctinent a l'Espluga decidiren bastir un molí en aquest lloc. Vers el segle XIV aquest molí prengué el nom de molí dels Sants.

Molins de l'Espluga Jussana

Molí de la Vila. Per la configuració orogràfica del riu en el seu pas per la vila, el salt de la Font Baixa esdevingué ben aviat un lloc molt propici per a la construcció de casals de molins, principalment la part esquerra del riu aigües amunt, ja que el molí que s'hi construís podia rebre l'aigua del Francolí, aprofitant el mateix salt del riu, i l'aigua de la sèquia de la mateixa surgència subterrània de la cova de la Font Major, per tant, l'aigua estava assegurada.

Aquests avantatges ben aviat s'aprofitaren per bastir un dels molins amb més potencial de mòlta. El molí de la Vila, doncs, fou un molí existent a la riba esquerra del Francolí al seu pas per la Font Baixa, conegut fins fa poc temps com el molí de l'Abelló (INQUIFRA) i actualment enderrocat pel vial de circumval·lació de la població¹².

Possiblement fou un dels primers molins construïts en el segle XII. El 1153 aquest molí era propietat de Ramon de Cervera¹³ i posteriorment, el 5 de febrer de 1178¹⁴, passà al monestir de Poblet, com a conseqüència de la política monacal d'adquisició de molins a l'Espluga, quan Guillem de Timor, nou feudatari de Ramon de Cervera, efectuava la concessió del salt d'aigua, «sota la roca, segons anava de la ribera sobirana a la sotirana», per tal de bastir-hi els molins que volguessin. Cal suposar que es tractava d'una autorització per poder construir més molins a l'altra banda del riu, tot respectant, però, aquella aigua que ja fornira el molí «coper» de Poblet (molí de Pinós, actualment molí del Bou). No sabem si Poblet arribà a bastir un molí en aquest costat de riu; el cert és que, el 1234, el monestir posseïa el molí de la Vila, segons es desprèn del testament de Guillem de Guàrdia, en què feia donació a Poblet de la «plaça que hi havia davant el molí que el monestir posseïa a l'Espluga superior, al mateix costat de la vila»¹⁵.

Foto 6. Molí de la Vila.

Antic molí construït a la segona meitat del segle XII. Cap a principis del segle XIII passà a ser propietat del monestir de Poblet. Actualment desaparegut per la construcció del nou vial i rotonda de la Font Baixa (Foto començament segle XX).

Foto 7. Bassa del molí de la Vila.

Aspecte que tenia la bassa del molí de la Vila el 1924, d'on sortia la sèquia que regava els horts de la banda esquerra del Francolí (Horta de Malpartit). Un dels ramals passava soterrat per l'actual plaça d'en canós fins l'actual Museu de la Vida Rural.

Fotos 8-9. Molí de la Vila. Detall d'una mola i del carcabà. (fotos cedides per Joan Tarès i Ramon Guasch).

Foto 9. Molí de la Vila.

Molí del Pont de la Palanca. A la riba esquerra del riu Francolí existia un casal de molí que agafava l'aigua de la sèquia del molí de la Vila¹⁶.

Per la descripció d'un document datat el 23 d'octubre de 1153, pel què Ponç de Cervera atorgava a Arnau (Moltó) i a la seva dona Dolça, moliners, permís per a la construcció de molins¹⁷, podem fàcilment endevinar que un d'aquests molins era aquest molí del Pont de la Palanca. Segons els límits establerts, estava situat entre el molí de Ramon de Cervera (molí de la Vila) i el molí de Pinós («*Affrontat autem cum molino Raimundi de Cervaria, cum molino Petrum capellani, et cum Franculino*»). Per tant, aigües amunt i en la mateixa riba del riu Francolí hi havia el molí de Ramon de Cervera -anomenat, després de la Vila- i aigües avall, però a l'altra riba, hi havia el molí del capellà Pere de Pinós, conegut després com el molí d'en Pinós (actualment molí del Bou).

Molí del Bou. Amb aquesta denominació actual es coneix un molí existent al costat mateix de la Creu de l'Horta i, per tant, allunyat de la mateixa riba del riu Francolí; es nodreix d'una sèquia que agafa

l'aigua de la riba dreta del salt del riu a la Font Baixa i que omple la bassa existent damunt aquest molí. Per les dades històriques que es tenen, es pot dir que Pere de Pinós degué construir alguns molins entre els quals hi havia aquests i que posteriorment, amb motiu de la seva peregrinació a Jerusalem, vengué a Pere Ponç de Segura, el 1160, personatge que uns anys després el cedí a Ermengarda de Pinós vers el 1161 o 1163¹⁸.

Posteriorment, per testament de Pere de Queralt del 1167 passà al monestir de Poblet com a propietari eminent del molí. Per donacions subsegüents hom pot endevinar que, en començar el segle XIII, aquest molí el tenia Bernat de Pinós¹⁹ i Pere Bord, molí que està situat a l'Espluga Jussana, «*ante fores villa*», és a dir, al davant dels afores de la vila de baix, per tant, no pas gaire lluny del nucli de l'Espluga Jussana. Cal suposar que el molí de Bernat de Pinós²⁰ era el molí que encara es pot trobar prop de la Creu de l'Horta i que actualment es coneix com a molí del Bou²¹. En aquest molí tingué drets Guillem de Montpaó, fill de Pere Ponç de Segura²².

Durant el segle XIII fou conegut també com el molí de la Comtessa -denominació que s'estenia a altres molins-, i molí d'Almenara a les acaballes d'aquest segle. Posteriorment, en el segle XV, aquest molí encara es coneixia com el molí de Pinós, situat als límits de l'Horta de Malpartit i la Creu de l'Horta²³. La documentació ens assabenta que aquest molí d'en Pinós era un molí coper. Així es desprèn de la seva situació quan el 1178 el monestir de Poblet rep l'aigua per fer molins al «salt de l'Espluga, sota la roca», és a dir, el salt del riu a l'actual Font Baixa. En el document s'explica que podria utilitzar totes les aigües, llevat de les que fossin necessàries per al seu molí coper. Aquest molí devia estar, per tant, aigües avall d'aquest salt²⁴ i, com s'ha dit, s'abastava d'aigua d'una sèquia que naixia precisament al salt esmentat. Així doncs, probablement des de la seva construcció aquest molí es destinaria a ser un molí coper, ja que el testament de Pere de Queralt del 1167 fa esment ben clar a aquest tipus de molí («*meun molinum coperium de Spelunca*»). Es tractava, doncs, d'un tipus de molí fariner especialitzat en la mòlta de gra²⁵.

Foto 10. Molí del Bou.
Interior de l'obrador on hi havia dos jocs de moles
(foto de Joan Tarès, 1983).

Foto 11. Molí del Bou.
Detall del carcabà i la turbina (foto de Joan Tarès, 1983).

Foto 12. Molí del Bou.
Detall de la turbina (foto de Joan Tarès, 1983).

Molí dels Frares. Denominació que actualment rep un molí existent a la mateixa riba dreta del Francolí, sota el coll Roig, al costat d'una resclosa que entolla el riu. Es nodreix d'un doll d'aigua que omple la bassa del molí i de les aportacions de la sèquia procedent del molí de Pinós. Històricament cal emmarcar-lo com un dels molins construïts per Pere de Pinós i que també degué ser venut a Pere Ponç de Segura el 1160. Al començament del segle XIII el tenia Ramon de Pinós, segons es desprèn dels documents apuntats²⁶.

Igual que l'anterior la documentació s'hi refereix com un dels molins existents «*ante fores villa*» i que era un dels dos molins «*todelers*» que hi havia a l'Espluga, un dels altres tipus de molins potser destinats a moldre una classe de blat d'espiga petita i sense barba²⁷.

Sobre aquest molí tenien drets Guillem de Guardiola, senyor de l'Espluga Jussana, els Timor i Guillem de Montpaó (fill de Pèrre Ponç de Segura). Posteriorment aquest molí juntament amb altres passà al monestir de Santes Creus²⁸. Durant el segle XIII se'l conegué com a molí de Pinós i com el molí de la Comtessa²⁹.

Foto 13. Molí dels Frares.
Interior de la sala de les moles, 1948
(foto Institut Cartogràfic de Catalunya. Fons Cuyàs)

Molí de Poca. És el nom que rep, possiblement des del segle XVII³⁰, el molí situat a la riba dreta del Francolí, just al límit amb el terme de Montblanc (plans d'en Jori), i a la partida del mateix nom de l'Espluga, i tocant per migjorn amb la partida de l'Espadella, sota la muntanya de la Tossa. És un molí que es nodria de l'aigua de la sèquia de la Sinoga que prenia l'aigua de la resclosa aixecada al Francolí sota el coll Roig i just després del molí dels Frares.

El 1150, Arnau de Guardiollada havia rebut terres a la partida de la Romeguera³¹, amb l'autorització de construir un molí «*in ipsa ribera de Francholi in ipsum nostrum terminum*»³². Per les descripcions documentals hom pot situar aquest molí a la partida coneguda com del molí de Poca. Cal suposar que la resclosa del riu existent actualment sota el coll Roig degué ser aixecada en aquests moments.

En el segle XII les notícies referents a aquest molí són minses³³. Hem d'esperar fins al 1204 per saber que Guillem de Timor pignorà el monestir de Poblet per 900 sous, tots els drets que hi tenia, juntament amb els drets dels molins del Bou i dels Frares, especificant que un era «coper» i els altres dos «todellers». Per tant, doncs, aquest molí també era «todeler» com segurament el molí dels Frares.

Vers el 1232, aquest molí, juntament amb el dels Frares, era conegut com un dels molins de la Comtessa. Amb aquest nom, doncs, era anomenat el conjunt dels tres molins. Posteriorment, rebé el nom de molí d'Amargós. Durant el segle XIII, aquest molí fou adquirit pel Monestir de Santes Creus³⁴.

Foto 14. Molí de Poca.

Làpida abacial del molí de la Comtessa (actual molí de Poca). Aquest molí també fou adquirit pel monestir de Santes Creus en el segle XIII.

Una làpida amb el bàcul abacial es troba encara encastada en una de les parets.

Les sèquies

Com hem vist una extensa xarxa de sèquies desviava i nodria els molins esmentats, a la vegada que possibilitava una infraestructura de recs utilitzats per regar les hortes de les ribes dels rius Milans i Francolí.

Una primera resclosa decantava l'aigua del riu de Milans per omplir la bassa del molí de Malany (molí de Guasch), tot regant mitjançant diversos recs l'Horta d'Amunt. Una vegada utilitzada per aquest molí, l'aigua era conduïda per una sèquia vers el molí de les Grasetes. L'aigua que sortia d'aquest molí, juntament amb la del riu de Milans, omplia la bassa del molí dels templets o dels Sants (molí d'en Jan) i d'aquest una altra sèquia devia portar l'aigua sobrera a algun altre molí situat al costat nord del salt del riu Francolí al seu pas per la font del poble (Font Baixa). D'altra banda, una de les sèquies amb més cabal sortia de la mateixa surgència de la cova de la Font Major i nodria les basses del molí de la Vila.

Aquesta sèquia, en temps de secada, podia alimentar-se mitjançant un estellador al riu de Milans en les mateixes roques de la Font Major. Per tant, dues sèquies principals fornien els molins de l'Espluga Sobirana, alhora que la sèquia de la Font Major que s'originava a l'Espluga Sobirana nodria els molins de l'Espluga Jussana.

Foto 15. Salt del riu Francolí.
Pont i gorg del Francolí en el seu pas per la Font Baixa
a començament del segle XX.

A la vegada, en el mateix salt de la font Baixa, un enginyós forat excavat a la roca -i visible actualment des de dalt del pont- precipitava

l'aigua cap a una sèquia que naixia a l'actual rentador. Posteriorment s'hi afegí l'aigua provinent del mateix salt que el riu forma en aquest indret, amb la construcció d'una sèquia transversal que recollia part de l'aigua del salt vers la sèquia que anava cap al molí de Pinós (molí del Bou).

Els molins no acostumaven a retornar l'aigua al riu, sinó que se la passaven uns als altres construint veritables obres hidràuliques que implicaven un gran coneixement dels desnivells del terreny.

D'altra banda, la sèquia de la Font Major, després d'omplir les basses del molí de la Vila continuava cap al molí d'Arnau Moltó -molí del pont de la Palanca-, on no hi havia cap més remei que retornar-la al riu, no abans d'haver servit de regatge a nombrosos horts existents entre el molí de la Vila i el d'Arnau Moltó. Aquesta zona d'horta rebia el nom d'Horta de Malpartit. És aquesta sèquia la que actualment s'ha recuperat en el seu pas subterrani pel Museu de la Vida Rural i que es nodreix de l'aigua de les disset canelles de la Font Baixa.

Com s'ha dit, al mateix salt de la font del poble, però pel costat nord, s'originava una altra important sèquia que duia l'aigua al molí d'en Pinós -molí del Bou. Un estellador omplia la bassa d'aquest molí i la resta servia per nodrir una ramificada xarxa d'irrigació de l'horta de la Creu de l'Horta. L'aigua que sobreeixia de la bassa del molí d'en Pinós i la que utilitzava aquest molí continuava per una altra sèquia cap al molí de la Comtessa -molí dels Frares-, on omplia la bassa juntament amb una altra surgència d'aigua que hi naixia.

Sota el coll Roig s'aixecà una important resclosa que serví per elevar el nivell del riu en aquest punt, d'on es construí una darrera sèquia per portar l'aigua cap a l'altre molí de la Comtessa -molí de Poca.

Com era costum, per als espluguins que regaven amb l'aigua del les sèquies dels molins, s'establia que cadascun dels beneficiaris de l'aigua havia de dedicar un dia a l'any a escurar les sèquies³⁵. Aquesta xarxa de sèquies esdevingueren artèries del desenvolupament econòmic de la població en l'edat mitjana. Els recursos hidrològics dels rius de Milans i Francolí hàbilment combinats amb els desnivells del terreny, foren hàbilment aprofitats en totes les seves possibilitats per bastir un bon nombre de molins que es passaven l'aigua d'un a l'altre, a la vegada que una organització de l'ús racional de l'aigua possibilitava el regatge d'una extensa horta que anava des de Milmanda fins als límits de Montblanc. El Francolí, una vegada més, proporcionà durant tota l'edat mitjana un potencial preindustrial, agrícola i comercial que la vila no desaprovità.

Foto 16. Sèquia del Molí de la Vila.

A l'antic camí de la Sequieta hi havia la sèquia que aconduïa l'aigua de la bassa del molí de la Vila fins el molí del Pont de la Palanca i que regava els horts de l'actual Museu de la Vida Rural. Damunt la sèquia, resta visible un tram del mur de la muralla que tancava l'Espluga Jussana. Actualment aquesta sèquia ha estat soterrada i pavimentat el vial. (Foto Antoni Carreras 1999).

Foto 17. Sèquia i bassa del molí del Bou.

Des del segle XII, una extensa xarxa de sèquies desviava l'aigua del riu i nodria els molins, a la vegada aquestes sèquies possibilitaven una infraestructura de recs utilitzats per al regatge de les hortes de les ribes dels rius de Milans i Francolí (Foto Antoni Carreras 1998).

Foto 18 . Sèquia del coll Roig.

Des de la peixera del molí dels Frares sortia una sèquia que nodria la bassa del molí de Poca. Al seu pas per sota el coll Roig estava coberta amb una volta, desapareguda durant l'aiguat de 1994 (foto de Joan Tarès, 1985).

Foto 19. Peixera del molí dels Frares.

L'aiguat de 1994 deixà al descobert la totalitat d'aquesta resclosa que entolla l'aigua per conduir-la a través d'una sèquia fins al molí de Poca. La seva construcció es pot remuntar cap al segle XIII, sense rebutjar que durant la segona meitat del segle XII existís una resclosa més primitiva (potser de fusta i glevs o de calç i pedres) (foto Antoni Carreras 1994).

Foto 20. Detall de la peixera del molí dels Frares.

L'aiguat de 1994 deixà al descobert aquesta resclosa, on s'aprecia l'obra de fàbrica de morter de calç i pedres erosionada per la fricció de l'aigua i els sediments que arrossegà durant segles (foto Antoni Carreras 1994).

Propietat dels molins

Com s'ha dit, les aigües eren de dret públic; pertanyien al fisc i, per tant, per delegació, de propietat senyorial. El rei concedia el dret d'ús de l'aigua al senyor. Aquest era el senyor local de l'aigua, tenia la propietat eminent i la potestat³⁶.

A canvi de la cessió d'aquest ús expressada en l'autorització per construir molins, el senyor tenia el «*jus moliendi*», el dret de mòlta. D'aquesta manera la propietat útil de l'aigua era objecte mercantil de compra, venda, cessió i transmissió, a la vegada que es controlava un recurs econòmic important.

Aquest dret de la mòlta es feia palès amb el costum del senyor de reservar-se un terç de l'explotació del molí. La concessió de permís per a la construcció de molins al Francolí feta per Guillem de Timor al monestir de Poblet el 1178 dóna fins i tot aquest estatut com a habitual en el país «*de illis molendinis...dabitis nobis terciam partem*

et vos habeatis semper Has. partes et monclairiam, sicut est consuetudo in aliis molendinis huius patrie»³⁷. Aquest costum continuà en el segle XIII, tal com ho constata l'autorització que féu Guillem de Guardiollada, al 1206, al monestir de Poblet per construir un molí a la riba del Francolí («*Ita tamen ut donent mi et meis omni tempore sine aliqua nostra missione fideliter tertiam partem de redditibus et exitibus ipsius molendini.*»)³⁸.

Aquesta propietat útil podia a la vegada sotsarrendar i, fins i tot, constituir com un tipus de feu, el feu-renda. El complicat sistema de relacions feudals vigent a l'Espluga des del mateix moment de la seva colonització originà la concessió per part dels senyors eminents de feus-renda als seus feudataris-cavallers; feus-renda que sovint se centraren en la participació d'una part dels ingressos procedents de molins, cosa que implicà que diverses persones tinguessin drets a nivells diferents sobre un mateix molí. Una política natural de concentració de la propietat determinava que hom anés annexant progressivament les petites parts de propietat per tal d'aconseguir el domini total. Aquesta política fou utilitzada pel monestir de Poblet³⁹.

Per un document de 1232 se sap que els beneficis de l'explotació es recollien setmanalment, de manera que cada dissabte al vespre se'ls repartien. El senyor també contribuïa en les obres de reparació del molí i treia part dels guanys que corresponien al senyor. Si el senyor volia moldre havia de donar al propietari del molí la mateixa moltura que els particulars. En definitiva, el senyor es reservava una tercera part dels guanys i del delme i participava en les despeses⁴⁰. És obvi, doncs, que una font de rendiments econòmics tan important com els molins fos objecte d'una acurada regulació que es regia pel costum recordat insistentment en els documents de concessió.

Conclusió

Amb el pas del temps, aquesta xarxa de molins, sèquies i recs ha anat desapareixent poc a poc, bandejada per les noves necessitats de la població. Els elements que han tingut utilitat han permanescut com basses (bassa del Jan, bassa del Bou), molins reconvertits en cada moment històric segons la seva viabilitat econòmica (molí de les Grasetes, Molí de Poca...) i sèquies que han mantingut una horta testimonial. Altres han estat oblidats i han acabat per desaparèixer

i alguns altres vestigis soterrats han aparegut de nou, com elements sorprenents que ens recorden la importància que en altre temps havia tingut l'ús i aprofitament de les aigües del riu. La recuperació d'aquesta sèquia soterrada al Museu de la Vida Rural, esdevindrà un exponent etnogràfic que testimoniarà l'esforç i l'enginy secular d'una població per extreure el màxim profit d'un recurs escàs com és l'aigua.

Nomenclatura dels molins de l'Espluga de Francolí en el curs dels segles

1. Molí de Guasch (actual)

1151 Pere i Ponç de Malany
s. XV molí del Toll
1755 molí del Guach

2. Molí de les Grassetes (actual)

1153 Arnau Moltó (?)

3. Molí del Jan (actual)

1295 Templers
s. XIV molí dels Sants
s. XV molí de Mitjavila
s. XIX-XX molí del Comú, molí de la Farga, molí del Jan

4. Molí de l'Abelló (s. XX) (desaparegut a final del segle XX)

1153 Ramon de Cervera i successors
1178 Monestir de Poblet
1528 molí de la Vila

5. Molí del Pont de la Palanca (desaparegut)

1153 Arnau Moltó

6. Molí del Bou (actual)

1150 Pere de Pinós
1160 Pere Ponç de Segura, Guillem de Montpaó
1161/1163 Ermenganda de Pinós
1167 Pere de Queralt
1167 Monestir de Poblet
1203 Bernat de Pinós, Pere Bord
s. XII-XV molí de Pinós (coper)
s. XIII molí de la Comtessa i molí d'Almenara
s. XVI-XVII molí de la Mitja Vila
s. XIX molí del Mig

7. Molí dels Frares (*actual*)

- 1150 Pere de Pinós
- 1160 Pere Ponç de Segura (todeler)
- 1209 Ramon de Pinós
- 1232 Monestir de Santes Creus
- 1299 Monestir de Poblet
- s. XIII molí de la Comtessa
- 1835 molí dels Frares

8. Molí de Poca (*actual*)

- 1150 Arnau de Guardiola
- 1232 Monestir de Santes Creus (todeler)
- 1299 Monestir de Poblet
- s. XIII molí de la Comtessa
- s. XV molí d'Armargós
- 1683 molí de Poca

9. Molí del Biscarri (*situat a la partida del Mas de Fonts*)

- 1785 Pau Anguera
- s. XX Biscarri

Notes

- 1.-Estudi extret d' CARRERAS, A., *Història de l'Espluga de Francolí. L'edat mitjana*, volum III, l'Espluga de Francolí, 2000, p. 139-160. Vegeu també pel que fa als usos més recents dels molins de l'Espluga a CARRERAS A. *Història de l'Espluga. El medi natural*, vol I, l'Espluga de Francolí, 2004, p. 46-53.
- 2.-Pel que fa als molins de l'Espluga vegeu un interessant recull fotogràfic dels molins existents a la vila fet per TARÈS I MARTÍ, J., *Els molins de l'Espluga*, (inèdit) efectuat en la dècada de 1980, amb nombroses fotografies d'indrets, peces i molins actualment desapareguts.
- 3.-ESPAÑOL BERTRAN, F., «Els casals de molins medievals a les comarques tarragonines. Contribució a l'estudi de la seva tipologia arquitectònica», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, (Barcelona), 1 (1980), p. 234.
- 4.-BOLÓS I MASCLANS, J.; NUET I BADIA, J., *Els molins fariners*, Barcelona, 1983, p. 55.
- 5.-ALTISENT, A., «Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII. L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200», *Anuario de Estudios Medievales*, (Barcelona), 3, (1966), p. 210.
- 6.-Pel que fa a l'equipament d'un molí fariner vegeu BOLÓS I MASCLANS; NUET I BADIA, J., *Els molins fariners...*, p. 25-36.
- 7.-ALTISENT, A., «Un poble», p. 138-139. També TARÈS I MARTÍ, J., «Molí de Guasch», *El Francolí*, 44, 1987, p. 14.
- 8.-TARÈS I MARTÍ, J., «Molí de Guasch», *El Francolí*, núm. 44, 1987, p. 14.
- 9.-TARÈS I MARTÍ, J., «Molí de les Grasetes», *El Francolí*, núm. 45, 1987, p. 12-13.

- 10.-SANS I TRAVÉ, J. M., «Dos intents de compra de l'Espluga per part de Poblet d'annexionar-se l'Espluga», *Arrels*, (L'Espluga de Francolí), 1, (1980), p. 86. També vegeu TARÈS I MARTÍ, J., «Molí d'en Jan», *El Francolí*, núm. 46, 1987, p. 4-5.
- 11.-*Llibre de l'Espluga* (Arxiu Històric Nacional de Madrid, en endavant AHN), calaix 12 M, f. 3. Pel que fa a les referències de la seva situació vegeu AHN, còdex 1250-B, fol. 29, núm. 2. Un document de 1429 assenyala entre els límits d'una donació «*quondam alberedam in capite pontis novi....cum cequia molendinum Sanctorum.*». El pont nou és el pont de la Font Baixa (construït després del 1351) i l'albereda devia estar situada a la part nord del pont -car a la part sud hi havia una plaça, la font del poble, el carrer de l'Aigua i el carrer Major-, per tant l'única sèquia que hi podia passar és la que venia del molí del Jan.
- 12.-Pel que fa a aquest molí, vegeu TARÈS I MARTÍ, J., «Molí de la Vila», *El Francolí*, núm. 47, 1987, p. 5-6.
- 13.-AHN còdex 1250-B, f. 9, núm. 4 (1153, octubre, 23) «*regum qui exit de molendino Raimundi de Cervaria.*». Per tant, en aquesta data Ramon de Cervera, senyor de l'Espluga Jussana, havia construït ja un molí que per posteriors donacions hom pot endevinar que es tracta d'aquest molí.
- 14.-SANTACANA TORT, J., *El monasterio de Poblet (1151-1181)*, CSIC, Barcelona 1974, doc. 193, p. 651-652. També *Cartulari de Poblet*, edició del Manuscrit de Tarragona, a cura de J. PONS MARQUÈS, IEC, Barcelona 1938, doc. 228 (datat el 1177, febrer, 5).
- 15.-Llibre de l'Espluga (AHN), f. 48-51, SANS I TRAVÉ, J. M., «Dos intents de compra de l'Espluga per part de Poblet...», *Arrels* (L'Espluga de Francolí) 1, (1980) p. 70.
- 16.-Aquest molí desaparegué amb les obres del nou vial que va des del pont de la Palanca a la urbanització Carreres. Durant aquestes obres encara es localitzà una roda de molí que actualment és a l'entrada del Museu de la Vida Rural.
- 17.-AHN, còdex 1250-B, f. 9, núm. 4. Es tracta del regest d'un document nou i diferent a la concessió feta per Ponç i Ramon de Cervera a Arnau Moltó entre 1152 i 1153, comentat per ALTISENT, A., «Un poble», 144 i extret del *Cartulari de Poblet*, doc. 227. Aquesta concessió feta pels germans Cervera està referenciada en l'AHN, còdex 1250-B, en els folis 15-16. Per tant no hi ha cap dubte que es tracta de dos documents diferents.
- 18.-*Diplomatari de santa Maria de Poblet (960-1177)*, a cura d'Agustí ALTISENT, vol 1, Poblet, 1993, doc. 220.
- 19.-Llibre de l'Espluga (AHN), f. 28.
- 20.-Llibre de l'Espluga (AHN), f. 33.
- 21.-Pel que fa al molí del Bou vegeu TARÈS I MARTÍ, J., «El molí del Bou», *El Francolí*, núm. 48, 1987, p. 5-6, tot i que possiblement es tracta d'un dels molins de Pere de Pinós i no d'Arnau Moltó.
- 22.-SANS I TRAVÉ, J. M., «Dos intents de compra de l'Espluga per part de Poblet...», p. 67-68.
- 23.-COSTA, M. M., *Notícia dels habitants de l'Espluga de Francolí a la segona meitat del segle XV*, *Arrels*, (L'Espluga de Francolí), 2 (1983), p. 115.
- 24.-Guillem de Timor, esposa i fill donen a Poblet aigua per fer molins a l'Espluga. SANTACANA TORT, J., *El Monasterio de Poblet (1151-1181)*, p. 651-652, doc. 193. També *Cartulari*, doc. 228 (1177, febrer, 5).

- 25.-No és del tot clara l'especialitat que tenien aquests tipus de molins. Hom apunta que era un tipus de molí fariner (BOLÓS I MASCLANS, J. [*et. al.*], *Els molins fariners...*, p. 60), Altisent deixa la qüestió en suspens fins que nous documents ens la clarifiquin (ALTISENT, A., «Un poble», p. 211), i la documentació del segle XIII no fa més que referir-se a la nomenclatura del molí sense desvetllar-ne l'especialitat. Hom també podria pensar cercant l'etimologia de «*coopertorio*», «*coopertorio*» (roba de llit) en un tipus de molí draper.
- 26.-Llibre de l'Espluga (AHN), f. 28.
- 27.-ALTISENT, A., «Un poble», p. 210.
- 28.-SANS I TRAVÉ, J. M., «Dos intents de compra de l'Espluga per part de Poblet...», p. 71. També CARRERAS CASANOVAS, A., «Algunes relacions del monestir de Santes Creus amb l'Espluga de Francolí», *El Francolí*, núm. 16, 1984, p. 10-13.
- 29.-Pel que fa a aquest molí vegeu TARÈS I MARTÍ, J., «Els molins», *El Francolí*, núm. 49, 1988, p. 26.
- 30.-Llibre de l'Espluga (AHN), calaix 12 M, núm. 13, f. 73. A la darrera pàgina d'aquest llibre hi figura un índex on, amb lletra posterior, hom pot llegir «Molí de Poca, any 1689».
- 31.-La Romaguera era una partida de terra situada entre els actuals termes de la Guàrdia de les Prats, Montblanc i l'Espluga. Hom pensa que el Pujol Salavert (mas de Nillet o de l'Agustinet) podia estar en el límit occidental d'aquesta partida (l'Espluga de la Romaguera, vegeu MIRET I SANS, J., *Les cases de templers i hospitalers en Catalunya*, Barcelona, 1910, p. 302) i que devia arribar per la part de migjorn fins als vessants de les muntanyes de la Tossa i Sant Joan. Vegeu mapa ALTISENT, A., «Un poble», p. 161.
- 32.-MIRET I SANS, J., *Les cases*, p. 301. ALTISENT, A., «Un poble», p. 135.
- 33.-Vegeu un recull històric de les vicissituds d'aquest molí TARÈS I MARTÍ, J., «El molí de Poca», *El Francolí*, núm. 50, 1988, p. 26.
- 34.-SANS I TRAVÉ, J. M., «Dos intents de compra de l'Espluga per part de Poblet...», p. 71. També CARRERAS I CASANOVAS, A., «Algunes relacions del monestir de Santes Creus amb l'Espluga de Francolí...», p. 10-13.
- 35.-SANS I TRAVÉ, J. M., «Dos intents de compra de l'Espluga per part de Poblet...», p. 71.
- 36.-Vegeu CUVILLIER, J. P., «La propriété de l'eau et l'utilisation des ouvrages hydrauliques dans la Catalogne Médiévale (XIIIe et XIVe siècles): Essai d'histoire économique et sociale», *Miscel·lània Històrica Catalana. Homenatge al Pare Jaume Finestres, historiador de Poblet (1769)*, Scriptorium Populeti, 3, Abadia de Poblet, 1970, p. 251-253.
- 37.-SANTACANA TORT, J., *El monasterio de Poblet (1151-1181)*, doc. 193, p. 651-652.
- 38.-Llibre de l'Espluga (AHN), f. 33, núm. 10.
- 39.-SANS I TRAVÉ, J. M., «Dos intents de compra de l'Espluga per part de Poblet...», p. 68.
- 40.-SANS I TRAVÉ, J. M., «Dos intents de compra de l'Espluga per part de Poblet...», p. 71.

Rebuda: setembre de 2017

Valoració: Dr. Josep M. Sans Travé

Acceptació: novembre de 2017